

Daiva DAPKUTĖ

„Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva

Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusi išeivija automatiškai stėjo į sovietinės Lietuvos oponentų gretas. Atsidūrę pabėgėlių stovyklose Vokietijoje išeiviai atsisakė grįžti į komunistų valdomą tėvynę, o visa jų politinė veikla emigracijoje buvo skirta siekiui atkurti Lietuvos nepriklausomybę.

Emigrantų politinė veikla buvo neatsiejama nuo tarptautinės situacijos, pirmiausia nuo JAV ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykių ir šių šalių vykdomos politikos. Greta aktyvios lietuvių išeivijos politinės veiklos emigracijoje (nuolatinių pastangų įvairiuose tarptautiniuose forumuose priminti Baltijos kraštų klausimą, sėkmingos veiklos Europos saugumo bendradarbiavimo konferencijose, tarptautiniuose forumuose keliant žmogaus teisių pažeidimo klausimus Sovietų Sąjungoje), Vakarų pasaulyje santykiuose su Sovietų Sąjunga papūtus atšilimo vėjams, tarptautiniams santykiams einant bandomu įtampų atoslūgio (*detante*) keliu buvo ieškoma ir kitokių politinės veiklos galimybių. Dalis lietuvių išeivijos antisovietinėje veikloje bandė pasinaudoti *detente* politikos, kultūrinių ryšių teikiamomis galimybėmis, kartu neatsisakydama principinio nusistatymo ir

pagrindinio siekio, t. y. Lietuvos nepriklausomybės. Šis kelias buvo pavojingesnis ir žadantis mažiau galimybių ar perspektyvų kokiems nors laimėjimams, tačiau bet kokiame politiniame žaidime bet koks laimėjimas negalimas nieko nebandant.

Čikagoje 1968–2005 m. ėjęs mėnraštis „Akiračiai“, šalia išeivijos įvykių vertinimo, daug vietos skyrė informacijai apie tuometę okupuotą Lietuvą. Jie bandė pateikti objektivių Lietuvos gyvenimo vaizdą, analizavo Lietuvos pramonės, ekonomikos, mokslo, demografijos aspektus, recenzavo Lietuvoje išleistus grožinės literatūros ir Lietuvos istoriją apžvelgiančius veikalus, pristatinėjo žymesnius Lietuvos rašytojus ir menininkus. „Akiračiuose“ buvo siūloma atsisakyti konservatyvaus nusistatymo ir ieškoti bei išnaudoti visas įmanomas galimybes ryšiams su kraštu palaikyti, tačiau nepataikaujant okupantui ir nepripažįstant paties okupacijos fakto. Greta ryšių su okupuota Lietuva propagavimo, diskusijų su konservatyviaja išeivijos dalimi, domėjimosi Lietuva ir jos problemomis, „Akiračiai“ bandė žengti žingsnį pirmyn pamėgindami įvairiomis įmanomomis priemonėmis pramušti gele-

žinę uždangą, užmegzti ryšius su lietuviais Lietuvoje, pirmiausia kūrybine inteligentija, per tokius ryšius skleisti laisvės, tolerancijos, Vakarų pasaulio idėjas.

Neišvengiamai „Akiračiai“ susidurdavo ir su sovietų saugumu, kurio dėmesio centre visada buvo išeivija. Saugumas domėjosi beveik kiekvienu, kuris tuo metu atvykdavo į sovietinę Lietuvą, jiems nebuvo didelio skirtumo – liberalas jis ar katalikas, – visi emigrantai buvo sovietinės Lietuvos priešai. KGB domino ir naujai pasirodęs mėnraštis „Akiračiai“, galėjo dominti ir pavieniai asmenys. Atskiri asmenys sovietinei žvalgybai rūpėjo kaip specialistai (Zenono Rekašiaus atvejis, kada jis stebimas ir netgi planuojamas verbuoti dėl jo darbo, ar sovietologas Tomas Remeikis, atkreipęs KGB dėmesį skelbdamas knygas ir dokumentų rinkinius apie Lietuvos okupaciją) ar būti stebimi dėl savo kelionių ir knygų gabenimo į Lietuvą (pvz., Liūtas Mockūnas). Kai kada šie žmonės ir jų darbai buvo susiejami su „Akiračių“ mėnraščiu, bet dažniausiai tai buvo dėl jų antisovietinės veiklos išeivijoje.

Lietuvos istorikų nemažai rašyta apie KGB veiklą ir darbą su išeivija, išeivijos organizacijų ir pavienių asmenų sekimą. Tiesa, iki šiol tyrinėtojų dėmesio nėra sulaukę paprastų žmonių neišvengiami ryšiai su „Tėviškės“ draugija ir saugumu ar sovietų saugumo darbo su išeivijos spauda tyrimai. Lietuvių historiografijoje galima rasti tik vieną kitą užuominą apie „Santaros-Šviesos“ federacijos ar „Akiračių“ mėnraščio veiklą ir KGB požiūrį į juos¹. Mokslinių tyrimų stoka sudaro palankią dirvą atsirasti įvairiems spėliojimams ar neaiškioms užuominoms. Istorikas A. Streikus užsimena, kad, KGB bandant manipuluoti kultūriniais ryšiais, panaudoti išeivijos leidinius sovietinei propagandai skleisti, „pernelyg stengtis ir nereikėjo“, nes akiratininkai „patys siūlė savo paslaugas“². Plačiau šio klausimo autorius, deja, nagrinėja. Kokia buvo „Akiračių“ pozicija ir tak-

tika šiame žaidime, A. Streikui, rodos, buvo neįdomu. Norint patvirtinti ar paneigti tokį istoriko teiginį, reikia šį klausimą nagrinėti plačiau. Šiame straipsnyje pasinaudojant Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) dokumentais ir Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre (VDU ISC) bei privačiuose archyvuose saugomais išeivijos dokumentais bus bandoma atidžiau pažvelgti į to meto situaciją ir panagrinėti akiratininkų diskusiją su „Tėviškės“ draugija bei „Akiračių“ taktiką bandant pramušti geležinę uždangą.

Ryšiai su „Tėviškės“ draugija ir akiratininkų kelionės į Lietuvą

Akiratininkų noras užmegzti ryšius su kūrybine Lietuvos inteligentija susidurdavo su tam tikromis problemomis, pirmiausia tokių ryšių nebuvimu. Per asmenines keliones į Lietuvą palengva buvo mezgami asmeniški ryšiai su pavieniais rašytojais, menininkais. Greta to bandoma pasinaudojant kultūrinių ryšių programa užmegzti ir oficialesnę kontaktą, tiesioginį dialogą su Lietuvos kultūriniais sluoksniais per pasikeitimą straipsniais, susitikimus bei konferencijas Vakaruose.

Kodėl „Akiračiai“ ir „Santaros-Šviesos“ federacijos žmonės domėjosi pirmiausia kūrybine inteligentija? Pasak Liūto Mockūno: „Anuomet menai ir humanitariniai mokslai (...) po sąlygiškumo kauke vieninteliai turėjo laisvesnio kalbėjimo galimybę, metaforinė meno kalba mezgė jaudinantį ir suokalbišką tarpusavio supratimo ryšį. Tai greitai pastebėjo dalis išeivijos humanitarų. Tiesioginio dialogo su Lietuvos kultūriniais sluoksniais, mezgamo per oficialius kanalus, tai yra per pasikeitimą straipsniais, susitikimus bei konferencijas Vakaruose ir pan., išeivija tikėjosi sužinoti daugiau apie padėtį Lietuvoje – jos tikruosius rūpesčius, ir veikti Lietuvos kultūrinį gyvenimą bei jame besidarbuojančius žmones teigiama linkme. Aštuntajame de-

šimtmetyje ne viename prestižiniame Amerikos universitete galėjai sutikti tikslųjų mokslų žmones iš Lietuvos, atvykusius per JAV–SSSR pasikeitimo programas, aprūpintus doleriais ir patogiai apgyvendintus, besistažuojančius čia pusmetį ir ilgiau. Tačiau Lietuvos kūrybinė inteligentija pas mus buvo itin retas paukštis. Atrodė, kažkokia nematoma ranka stengiasi, kad sąlytis tarp abiejų pusių humanitarų neįvyktų.⁴³

Mezgant ryšius su Lietuvos kultūros žmonėmis išeiviai anuomet neišvengiamai susidurdavo su Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais draugija „Tėviškė“, – tiesiogiai susijusia su KGB, buvusia sąjunginės įstaigos padaliniu ir uoliai vykdžiusia nurodymus iš Maskvos. Ilgą laiką (maždaug iki 9 dešimtmečio vidurio, kada buvo pradėta apeidinėti draugiją ir mezgti ryšius tiesiogiai) ši organizacija lietuvių išeiviams buvo vienintelis legalaus bendravimo su kraštu tarpininkas, kuris neretai buvo bandomas sumaniai išnaudoti saviems interesams ir ryšiams. Išeivijai tikroji šios organizacijos paskirtis ir priklausomybė buvo žinoma, tačiau nesant kitų galimybių neišvengiamai tekdavo perlipti „Tėviškės“ draugijos slenkstį.

Bet kokie išeivijos ryšiai su sovietine Lietuva pirmiausia eidavo per „Tėviškės“ draugiją ir jos vadus. Lietuvos ypatingajame archyve „Tėviškės“ draugijos fonde išlikę nemažai korespondencijos, „Tėviškės“ susirašinėjimai su įvairiais asmenimis išeivijoje. Susirašinėjama buvo ne tik dėl kelionių į Lietuvą, knygų mainai tarp Lietuvos ir išeivijos taip pat iš pradžių vykdavo tik per „Tėviškės“ draugiją, vėlesniais metais jau per atskirus žmones ar institucijas (pvz., Maironio muziejaus darbuotojos pradėjo tiesiogiai susirašinėti su išeivijos rašytojais apie 1985 m., tiesa, visos siunčiamos knygos dar ir tada keliaudavo per „Tėviškę“).

Ieškodami kokių nors legalių kelių pramušti geležinę uždangą ir užmezgti ryšius su lietuviais Lietuvoje, „Akiračių“ žmonės buvo priversti palaikyti ryšius su „Tėviš-

kės“ draugijos darbuotojais, tačiau tuo pat metu panaudodavo šį ryšį ir saviems interesams – pvz., užsisakydavo nuotraukų, kurias vėliau panaudodavo „Akiračiuose“, naujai išeinančių knygų, kurias vėliau analizuodavo mėnraštyje⁵. Tiesa, ne visada pageidaujamas iliustracijas ir knygas gaudavo. „Tėviškės“ draugijos žmonės (pirmiausia jos pirmininkas V. Kazakevičius) taip pat buvo suinteresuoti gauti naujai išeivijoje išėjusių knygų, tačiau vėliau, kad pavieniai asmenys ir institucijos ėmė tiesiogiai bendrauti su išeivijos atstovais, „Tėviškės“ draugija prarado knygų mainų kontrolę.

Kadangi sovietinė propaganda nuolat skelbė apie siūlomus kultūrinius mainus ir atviras duris lietuvių ir išeivių bendravimui, akiratininkai buvo vieni iš tų, kurie konkrečiais bandymais ne kartą patikrindavo tas „atviras duris“, pro kurias realiai neįmanoma būdavo praeiti. Buvo ir atvirų bandymų „pramušti“ geležinę uždangą ir patikrinti, kaip iš tikrųjų veikia tie sovietų propaguojami kultūriniai ryšiai, kokia galimybė jais pasinaudoti kitiems išeiviams, ne vien tik pažangiesiems (t. y. Amerikos lietuviams komunistams su A. Bimba ir R. Mizara priekyje).

Vienas iš „Akiračių“ steigėjų ir redaktorių Henrikas Žemelis 1969 m. pabandė pasinaudoti tokiomis sovietų propagandos skelbiamomis galimybėmis ir atvykti į Lietuvą kaip „Akiračių“ žurnalistas. Atvirai, neslėpdamas savo tikslų „Tėviškės“ draugijos pirmininkui jis rašė: „Be abejo, Jums nereikia daug aiškinti, kad vad. kultūrinių ryšių palaikymas dar nevyksta taip, kaip vienas ar kitas norėtume – yra daug kliūčių, nesusipratimo ir kitokių gerai žinomų vienoj ar kitoj pusėj priežasčių. Aš vis galvoju, neliečiant kai kurių principinių klausimų, aiškinimo ir supratimo, kad tas ryšių palaikymas privalo būti ne tik palaikomas, bet ir plečiamas, tačiau tam pasiekti yra reikalingas geresnis ir objektyvesnis abiejų pusių gyvenimo sąlygų pažinimas. Lygiai kai Jūs Lietuvoje dar

turite miglotą vaizdą apie Amerikos lietuvių gyvenimą ir sąlygas (bent aš tai sprendžiu iš Jūsų spaudos), lygiai taip pat ir mes (gal ne visi) turime kartais iškreiptą vaizdą apie dabartinę Lietuvą. Todėl vedinas tų minčių bei gavęs daugelių objektyvesnių stebėtojų pritarimą, ir noriu tą spragą, jei taip būtų galima išsireikšti, sumažinti, jei, žinoma, man tai pavyktų ir būtų sudarytos minimalios sąlygos tam sumanymui įgyvendinti. Aš pas Jus noriu atvažiuoti kaip žurnalistas, mūsų mėnraščio „Akiračiai“ ir seniausios Lietuvių radijo programos Amerikoje „Margučio“ atstovas.⁶ Žinoma, H. Žemelis nebuvo naivus, dėl to savo laiške iškart parašė, kad šio sumanymo pasisekimas priklausys nuo to, ar jam bus sudarytos sąlygos „kuo daugiausiai pamatyti, pasikalbėti ir sužinoti apie dabartinę Lietuvos padėtį, idant aš galėčiau visa tai objektyviai perduoti savo atstovaujama laikraščiui ar radijui. Mano pageidavimai nėra kažkokie nepaprasti, kiekvienam, ypač Jums, turėtų būti aišku, kad jei nori apie ką nors rašyti ir kalbėti – turi pagrindinai klausimą išstudijuoti, pažinti ir pamatyti.“⁷ H. Žemelis surašė ir pagrindinius pageidavimus: gauti leidimą būti Lietuvoje 10 dienų⁸, viešnagės metu jis nori susitikti ir padaryti pasikalbėjimus su kultūrinio, politinio ir ekonominio gyvenimo atstovais (taip pat ir A. Sniečkumi), teatro, meno, mokslo ir studentų atstovais, apžiūrėti kolūkius, statybas, fabrikus, muziejus, teatrus, mokslo įstaigas, be Vilniaus, pamatyti Kauną, Kėdainius (ten gyveno H. Žemelio motina), Šiaulius, Klaipėdą. H. Žemelis prašė patarimo ir informacijos, į kokias įstaigas kreiptis norint gauti tokiai kelionei leidimus, informacijos apie kelionių, viešbučių kainas ir pan.

Sunku būtų atsakyti į klausimą, ar H. Žemelis tikrai tikėjosi gauti įvažiavimą tokio- mis sąlygomis į Lietuvą. Greičiau tai buvo savotiška provokacija, bandymas patikrinti, kiek yra laikomasi propaguojamų kultūrinių ryšių, atsakyti į sovietų propagandą, kad

išeivija nusistačiusi prieš sovietinę Lietuvą ir nemato jos laimėjimų. Kaip ir reikėjo tikėtis, toks sumanymas iš karto buvo pasmerktas žlugti. V. Kazakevičiaus atsakymas buvo labai nekonkretus – labai daug norima pamatyti, laiko mažai, reikia konkrečiai žinoti, su kokiais asmenimis H. Žemelis norėtų susitikti, su jais susitarti, nes žmonės dirba, atostogauja ir pan.⁹ 1970 m. V. Kazakevičius rašė, kad svečių sąrašai tiems metams jau sudaryti ir kvietimai susiję su dainų ir šokių švente, todėl ir svečiai laukiami tokie, „kurie nori drauge nuoširdžiai su mumis švęsti, kuriems brangūs mūsų siekiai ir idealai“¹⁰, ir išimčių čia nelabai yra, H. Žemelis gali vykti kaip ir visi užsieniečiai įprasta tvarka ir pabandyti gauti turistinę vizą. Pamažu šis reikalas buvo tyliai ramiai bandomas numarinti. Vis dėlto H. Žemelis pasirodė užsispyręs ir nenorėjo pasiduoti – nuolat laiškais primindavo savo norą atvažiuoti į Lietuvą, prašydavo padėti gauti vizą ilgesniam laikui. Dėl šio klausimo jis netgi kalbėjo su SSRS pasiuntinybės Vašingtone antruoju patarėju E. Juškiu¹¹, tačiau reikalai nejudėjo iš vietos. „Jau praėjo 2 metai, kai aš Jums rašiau prašydamas informacijų ir pagalbos dėl savo planuojamos kelionės į Lietuvą (...) Esu gavęs daug pažadų, bet, atrodo, kažkur tas mano sumanymas – vykti kaip spaudos žmogui pamatyti ir pažinti dabartinę Lietuvą – yra nepriimtinas. Todėl man neliko kito pasirinkimo, kaip visą tą sumanymą atidėti į šalį. Aš noriu tikėti, kad vis didėjant tarpusaviam susižinojimui ir apsilankymams – statomos kliūtys mažės, nes realūs lietuviški interesai kaip tik kalba už didesnę pažinimą, supratimą ir abipusį (ne vienpusį) pasikeitimą idėjomis ir patirtimi“¹², – rašė H. Žemelis „Tėviškės“ draugijos pirmininkui. V. Kazakevičiaus atsakymas kaip visada buvo nekonkretus, bet buvo galima suvokti pagrindinį dalyką – „Akiračių“ žurnalistai Lietuvoje nėra laukiami, jokių išimčių niekas jiems nedarys, jie gali vykti tik įprasta tvarka.

Po ilgų pastangų H. Žemelis į Lietuvą vis dėlto atvažiavo, bet tik 1974 m. Vyko jis kaip paprastas žmogus, ne kaip žurnalistas, negavo jokių nuolaidų nei prašytų sąlygų. Grįžęs iš Lietuvos jis aprašė savo kelionės įspūdžius „Akiračiuose“¹³. Galima būtų spėti, kad kelionės įspūdžių paskelbimas „Akiračiuose“ prisidėjo prie to, kad bandymas vėliau dar kartą atvažiuoti į Lietuvą buvo nesėkmingas – daugiau vizos H. Žemelis negavo. Kitą kartą H. Žemeliui į Lietuvą pavyko atvažiuoti tik tada, kai buvo atkurta nepriklausomybė, t. y. 1994 m.¹⁴

Kelionės į Lietuvą „strigdavo“ ne tik H. Žemeliui, bet ir kitiems akiratininkams. Ne kartą su „Akiračiais“ susijusiems žmonėms buvo uždarytas įvažiavimas į Lietuvą ir dėl savo veiklos nepavykdavo gauti vizų: Liūtui Mockūnui už knygų vežimą ir bandymą 1971 m. be leidimo nuvažiuoti į Kauną dešimt metų buvo neleidžiama atvykti į Lietuvą¹⁵; Zenonui Rekašui už antisovietinius straipsnius 1973 m. buvo uždrausta 5 metams atvykti į Lietuvą, 1981 m. už bandymą įvežti draudžiamą literatūrą uždrausta atvykti į Lietuvą neribotam laikui¹⁶. Tomui Remeikiui neoficialiai buvo pasakyta, kad net neverta bandyti vykti į Lietuvą, pirmas bandymas atvykti į Lietuvą su mokslininkų grupe jau atgimimo metais 1989 m. buvo nesėkmingas – jo prašymas gauti vizą buvo atmestas¹⁷. Į Lietuvą porą kartų nesėkmingai atvažiuoti bandė ir Vincas Trumpa¹⁸.

Kad žmonės, susiję su „Akiračiais“, nebuvo labai laukiami Lietuvoje, liudija ir Vytauto Germano atvejis, jam su žmona Liuda 1972–1975 m. nesėkmingai bandant gauti vizas į Lietuvą. V. Kazakevičius savo laiškuose Germanams užsimena, kad prie tokios situacijos prisideda ir Santaros-Šviesos bei „Akiračių“ veikla: „Jūs turbūt suprantate, kad pastaraisiais metais kai kurie viltingi santykiai pasikeitė. Ta prasme, jog buvo tikėtasi daugiau doros posūkio veidu į Lietuvą, o paaiškėjo kai kas kita. Deja, tai faktai. Ir kartais, kai kan-

trybė atsiremia į tam tikras ribas, nevisiškai spėjama diferencijuoti žmonės pagal gerus ir kitokius norus. Matyti, čia, pasirodo, reikalinga pertrauka, protingas atvėsimas.“¹⁹ „Dėl kelionės? Atviras būsiu: santariečiai savo proamerikietiška veikla daug prigadino, o „Akiračiai“ ir dabar labai stengiasi (...). O tokiu atveju: mišką kerta, skiedros laksto.. Kaip matote, blogų jausmų nėra, bet gal iš tikro dar kiek reikia palaukti.“²⁰

H. Žemelio bandymas atvykti į Lietuvą kaip „Akiračių“ bendradarbiui, ir kliūtys kitiems akiratininkams gauti vizas labai akivaizdžiai įrodė, kad, nepaisant „Akiračiuose“ propaguojamo ryšių su Lietuva klausimo, sovietinių pareigūnų akyse jie buvo tokie patys konservatyvios, antisovietinės išėivijos atstovai, nusiteikę prieš sovietinę santvarką, siekiantys Lietuvos nepriklausomybės, gal tik visa tai darantys ne taip akivaizdžiai, labiau užslėptai, bandantys antikomunistinę propagandą pridengti „kultūriniais ryšiais“.

Didesnio dėmesio nusipelno Henrico Žemelio susirašinėjimas su „Tėviškės“ draugijos prezidento pirmininku gen. P. Petroviu²¹. Laiškai galėtų būti publikuojami kaip tokio dviejų skirtingų stovyklų diskusijų ir ryšių pavyzdys – laiškuose greta konkrečių klausimų iškėlimo nevengiama ir atviros, netgi aštrios diskusijos, abipusės propagandos, keblių klausimų (okupacijos, represijų ir trėmimų, bendradarbiavimo su naciais ir kiti klausimai) kėlimo. Kai kurie laišškai tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės piktoki ir emociniai, ypač kur kalbama apie tragiškus Lietuvai metus, kur istoriniai faktai abiejų šalių aiškinami visiškai priešingai („okupacija“ – „darbo žmonių pergalė prieš buržuaziją“, „trėmimai“ – „laikina izoliacija, klasių kovos padarinys, bandymai išvengti pilietinio karo“, „antinacinė ir antisovietinė rezistencija“ – „bendradarbiavimas su naciais“, „nepriklausomos Lietuvos patriotai“ – „Tarybų valdžios priešai“ ir pan.). Šiuose laiškuose diskutuojama dėl ryšių tarp

Lietuvos ir išeivijos reikalingumo, greta apsikeitimo knygomis planuojami ir konkretūs klausimai, galimų ryšių užmezgimas, apsikeitimas straipsniais. Tiesa, dažnai tai buvo nesėkmingi bandymai iš vienos pusės (H. Žemelio) bandant pramušti geležinę uždangą, iš kitos (Petronio²²) skleidžiant įprastą sovietinę propagandą ir bandant tokių jiems nenaudingų ryšių išvengti.

Bandydamas susirašinėjimą panaudoti sovietinei propagandai gen. Petronis paskelbė atvirą laišką „Akiračių“ redaktoriui H. Žemeliui lietuvių komunistų laikraštyje „Laisvė“: „Skaitau, kad tikslinga mudviejų su p. H. Žemeliu epistoliarinį pasikalbėjimą paskelbti platesnių išeivijos sluoksnių žiniai.“²³ Laiške buvo priekaištaujama išeivijai, kad ji nežino ir nesidomi Lietuva, kad tie patys „Akiračiai“ su „Santara-Šviesa“ aršiai kovoja prieš socializmą, komunizmą ir tarybinę santvarką, kad išeivija nesuvokia Lietuvos pažangos, liaudies žmonių pasiekimų. Atviraime laiške buvo puolami ir „Akiračiai“. „Kodėl „Akiračiuose“ gauna žodį tik antikomunistai ir „disidentai“, kurie kitko ir negali, kaip tik juodinti dabartinę Tarybų Sąjungos, vadinasi, ir Tarybų Lietuvos socialinę sistemą? (...) Duokit žodį lietuvių tautos jaunosios kartos atstovams, gyvenantiems ir kuriantiems naują gyvenimą Tarybų Lietuvoje. Jie jums objektyviai papasakos apie tą socialinę santvarką, kuri lietuvių tautai atskleidė kelią į ekonominį, kultūrinį, politinį ir tautinį suklestėjimą. (...) Kodėl „Akiračiai“ pasiduoda tiems, kurie dėl praeities neapkenčia dabarties ir jaunajai išeivių generacijai nenori jos parodyti?“²⁴

Šioje žaidimo partijoje „Akiračiams“ ir H. Žemeliui vėl teko labai rimtai svarstyti gen. Petronio ėjimą ir savo atsakymą. Pradėjus diskusiją ir karą laiškais atsitraukti negalėjai, tai būtų reiškę pralaimėjimą. Išeivijos spaudos nuostabai, „Akiračiai“ persispausdino iš „Laisvės“ šį P. Petronio atvirą laišką, todėl užsitraukė kai kurios išeivijos spaudos

nusistebėjimą ir nemalonę. Greta šio laiško, „Akiračiuose“ buvo įdėtas ir B. Railos straipsnis „Ne pasikeitimas nuomonėm, bet – kova (?)“²⁵. Gen. Petronis į šį akiratininkų ėjimą atsakė dar keliais atvirais laiškais „Laisvėje“, kuriuose kaltino „Akiračius“ antisovietine veikla ir skelbė tą pačią sovietinę propagandą apie Lietuvos pasiekimus ir išeivijos nenorą pripažinti tuos pasiekimus²⁶. Tai, kad į atvirą laišką atsakė ne pats H. Žemelis, o B. Raila, P. Petronis taip pat stengėsi panaudoti kontratakai prieš „Akiračius“ – atseit jie pasirinko labai blogą žurnalistinį advokatą, užkietėjusį tarybinės Lietuvos priešą, ir kad tokia pozicija tik patvirtina B. Railos ir „Akiračių“ nusistatymą prieš Lietuvą ir ryšių su „Akiračiais“ negalimumą²⁷. Tačiau greta priekaištų „Akiračiams“ išlieka ir noras visiškai nutraukti ryšių, galbūt tik perimti šios atviros diskusijos kontrolę į savo rankas.

Po tokių vietinių „apsišaudymų“ H. Žemelis galėjo drąsiai su ironija „pertraukti per dantį“ gen. Petronį dėl tokių nesėkmingų sovietinės propagandos priemonių: „Skaičiau „Laisvėje“ Jūsų 2 atvirus laiškus. Ir su šypsena pagalvojau – nei negausūs „Laisvės“ skaitytojai nežino, apie ką čia kalbama, nei „Akiračių“ skaitytojai neskaito tų laiškų „Laisvėje“, vadinasi, anot Jūsų, informavimas „plačiai visuomenei“ lygus nuliui. O kodėl Jūs tų laiškų neskelbiate „Akiračiuose“, juo labiau kad jie adresuoti „Akiračių“ redakcijai?“²⁸ Dėl B. Railos straipsnių ir „Akiračių“ mėnraščio pozicijos H. Žemelis atsakė, kad, kitaip nei sovietinėje Lietuvoje, išeivijoje yra spaudos laisvė, o „Akiračiai“ – atviro žodžio mėnraštis, skelbiantis įvairias mintis.

Nenorėdamas nutraukti žaidimo su „Tėviškės“ draugija ir gen. Petroniu, H. Žemelis bandė pereiti į puolimą panaudodamas tuos pačius ginklus, t. y. tą pačią sovietinę propagandą: į gen. P. Petronio priekaištus „Akiračiai“ atsakė, kad jie sovietinės lietuvių jaunosios kartos atstovų pasisakymo ieško ir pageidauja, mielai įdėtų į laikraštį. Taigi šis

savotiškas žaidimas ir vieša diskusija baigėsi neaiškiu rezultatu, galbūt netgi H. Žemelio ir „Akiračių“ naudai, nes gen. P. Petronio atviri laišškai baigėsi, jis toliau rašydavo propagandinius laiškus H. Žemeliui, netgi žadėjo atsiųsti „Akiračiams“ jaunosios kartos pasisakymus bei straipsnius²⁹. Tiesa, kaip paaiškėjo vėliau – skirtingai buvo suvokiamas ir tų jaunosios kartos straipsnių atsiuntimas...

Po kelerių metų korespondencijos ir bandymų išsiaiškinti svarbiausius dalykus H. Žemelis puikiai suvokė tokių diskusijų beprasmybę: „Atsakyti į Jūsų ilgą politinę retoriką, faktų iškreipimą ir net primetimą man tų „nuodėmių“, kurių niekad nepildžiau – būtų tik laiko trukdymas, nes ne pirmą kartą mūsų susirašinėjimuose paliesdavom tą politinę sritį ir niekad negalėdavome susitarti dėl paprasčiausių istorinių faktų ar politinės realybės dabar. Aš palieku daugybę Jūsų argumentų ilsėtis ramybėje – lauksime geresnių laikų, kada galėsime sutarti, kur yra juoda, balta ar raudona, o ne priešingai.“³⁰ Vis dėlto užsispyrimas ir noras pramušti tą aklinai uždarytą geležinę uždangą lėmė, kad H. Žemelis ne tik kad nenutraukė susirašinėjimo, bet netgi bandė pereiti į puolimą – t. y. pereiti prie konkrečių veiksmų, prie konkrečių mainų, taip bandydamas arba įrodyti beprasmišką sovietinę propagandą, arba pasiekti bent šiokių tokių laimėjimų bandant megzti ryšius su lietuviais Lietuvoje.

Bandymai gauti straipsnių „Akiračiams“

H. Žemelis puikiai suprato gen. Petronio poziciją ir propagandinius žaidimus „Laisvėje“, tačiau buvo linkęs tęsti šį žaidimą, siekdamas pirmiausia naudoti saviems interesams: „(...) minėtas Petronis atviru laišku „Laisvėje“ man ir „Akiračiams“ per keletą numerių, be įprastinės propagandinės sofistikos, užmetė „Akiračiams“, kad „jie neleidžia pareikšti

nuomonės Lietuvoje gyvenantiems jaunosios kartos atstovams“. Žinoma, tame visame reikale yra nesunkiai permatomas propagandinis žaidimas, bet aš asmeniškai noriu tą žaidimą tęsti toliau, ypač „atakuojant“ juos su konkrečiais pasiūlymais.“³¹ Tokį pasiūlymą jis pateikė ir „Akiračių“ redakcijai.

T. Remeikio pasakojimu, „Akiračių“ redaktorių kolegijoje buvo nemažai diskusijų ir svarstymų, ar verta bandyti daryti interviu su žmonėmis iš sovietinės Lietuvos. Išsiskyrė dvi nuomonės: viena, kad neverta, nes vis tiek nieko negausim, tik sovietinę propagandą, iš kurios „Akiračiams“ nebus jokios naudos; kita nuomonė buvo pabandyti ir pažiūrėti, kokius atsakymus gaus³². Kadangi bet kokiame politiniame žaidime bet koks laimėjimas negalimas nieko nebandant, buvo nuspręsta bandyti.

Taigi akiratininkai su H. Žemeliu priekyje pabandė parodyti iniciatyvą, pasinaudoti ta pačia sovietinės propagandos siūloma priemone, – atidaryti „Akiračių“ puslapius „sovietinės Lietuvos jaunosios kartos“ nuomonei, tačiau pasiliekančią sau spausdinamų straipsnių ir autorių kontrolę. H. Žemelis laiškuose gen. Petroniui pateikia nemažai pasiūlymų ir pageidavimų gauti vieno ar kito autoriaus straipsnį ar interviu „Akiračiams“. „Kodėl „Gimtasis kraštas“ skelbia pasikalbėjimus su atskirais turistais iš Lietuvos, kodėl nenori tokių pasikalbėjimų daryti su išeivijos spauda, pvz., „Akiračiais“, gal pats draugijos pirmininkas padarytų gražią pradžią ir atsakytų į klausimus, padarytų pasikalbėjimą su „Akiračiais“?“³³ Atsisakius duoti interviu pačiam gen. P. Petroniui³⁴, H. Žemelis bandė toliau provokuoti siūlydamas kitus asmenis, su kuriais „Akiračiai“ norėtų padaryti interviu: CK sekretorius Lionginas Šepetys, akademikas Kostas Korsakas, rašytojai Justinas Marcinkevičius ir Jonas Avyžius, religinių reikalų tarybos įgaliotinis K. Tumėnas³⁵. Kad tai nebūtų tik paprasta galimybė sovietų puosei plačiau skleisti savo sovietinę propagandą

dą ir spausdinti jiems patogius straipsnius, akiratininkai iš karto perėmė šio kontakto vadeles į savo rankas: atsisakė skelbti atvirus laiškus iš anos pusės be parašų³⁶, nusiuntė savo klausimus K. Korsakui, J. Marcinkevičiui, J. Avyžiui ir kitiems.

Tokios žaidimo taisyklės „Tėviškės“ atstovams nebuvo parankios. Nepadėjo ir „Akiračių“ taktika, kad jie iš pat pradžių buvo atviri skirtingoms nuomonėms, kviesdami atvirai pasisakyti sovietinės Lietuvos rašytojus. Siūsdami klausimus akiratininkai aiškiai pabrėžė, kad „Akiračiai“ nestato jokių sąlygų, nereikalauja iš straipsnių rašytojų ar pasikalbėjimo dalyvių daryti tik mums priimtinus pareiškimus“. Jie „yra laisvi pareikšti savo nuomonę, iškelti Lietuvos kultūrinio gyvenimo pasiekimus, kritikuoti išėiviją ir t. t.“³⁷ Pramušti geležinę uždangą akiratininkams tai nė kiek nepadėjo. Kaip rašė P. Petronis savo laiške H. Žemeliui, duoti interviu „Akiračiams“ niekas neturėjo didelio noro: „Duoti interviu – tai išeiti prieš publiką išėiginėje eilutėje. Bet kada prieš tą publiką kas nors bando mane nurengti ir ieškoti dėmių ant mano marškinių – tai jau atsiprašau! Geriau tegul jie patys vienas kitą nurenginėja!“³⁸

Kadangi tokie „mainai“ buvo itin nepatogūs sovietinei pusei ir „Tėviškės“ draugijai ir reiškė kontrolės praradimą, interviu, kaip ir reikėjo tikėtis, „Akiračiai“ taip ir negavo. Pradžioje dar atėidavo draugiški gen. P. Petronio laišakai, kuriuose buvo žadama, kad kai kurių asmenų atsakymus akiratininkai greit gaus: „Dėl interviu, tai aš Jūsų nurodytiems asmenims pasiūliau atsakyti į Jūsų klausimus. L. Šepety padėkojo už pareiškėtą pasitikėjimą, bet pareiškė negalįs šiuo metu duoti interviu, nes esąs labai užimtas. A. Drobnyš pareiškė nesąs plunksnos žmogus. Akademikas Korsakas, rašytojai Justinas Marcinkevičius ir Jonas Avyžius sutiko ir laukia Jūsų klausimų. K. Tumėnas dabar nebe religinių reikalų įgaliotinis ir perėjo dirbti pedagoginį darbą. Religinių

reikalų įgaliotiniu dabar dirba P. Anilionis. Jeigu reikia, tai galite atsiųsti klausimus ir jam. Jis sutinka duoti interviu. Klausimus siųskite mano vardu, aš jiems perduosiu ir Jums atsiųsiu atsakymus.“³⁹ Tiesa, kituose laiškuose jau nurodomos įvairios priežastys, kodėl šie žmonės neatsako į atsiųstus klausimus: akademikas K. Korsakas „buvo labai užimtas ir aš iš jo iki šiol negaliu „išspausti“ to interviu“⁴⁰, rašytojai Avyžius ir Marcinkevičius ilsisi ir atostogauja, žada baigti interviu spalio mėnesį⁴¹. Vėliau atėjo piktas laiškas, kuriame kritikuojama „Akiračių“ linija, nurodoma, jog „Akiračiuose“ egzistuojant priešiškomis Lietuvai nuotaikoms ryšiai yra neįmanomi ir prašomi rašytojai atsakoti ir nenori kalbėtis su „Akiračiais“: „(...) jie abu pasekė K. Korsako pėdomis ir pareiškė, kad visiškai nesiruošia dalintis savo kūrybinės ateities aspektais su „Akiračių“ redakcijos literatūros žinovais bei aiškinti „Akiračių“ puslapiuose savo kūrybinio kelio vingius bei niuansus (...) Aš nenorėjau ir nenoriu narplioti priežasčių ir gilintis į jų esmę, kodėl mūsų kultūros veikėjai bei rašytojai, kai tik arčiau susipažįsta su „Akiračių“ žurnalo turiniu, tuojau pradeda abejoti, ar verta duoti į juos interviu ir atskleisti to žurnalo puslapiuose savo kūrybos užmojus. Man atrodo, kad į juos veikia labai ryški ir grubi antitarybinė žurnalo „Akiračiai“ kryptis.“⁴² Tiesa, P. Petronis iškart priduria, kad atsakymas duoti interviu į „Akiračių“ redakcijos suformuotus klausimus dar neturėtų būti laikomas bendravimo nutraukimu ir siūlo pasinaudoti šių rašytojų darytu interviu, t. y. persispausdinti iš Lietuvoje išleistos knygos „Interviu su rašytojais“.

H. Žemelis į tokius gen. Petronio išveidžijimus atsakė gana piktą laišku, nurodydamas, kad tokie rezultatai tik dar kartą įrodė, jog aukšti sovietų pareigūnai apie bet kokį bendravimą su išėivija nenori ir girdėti, o „Akiračiai“ nesiruošia įsivesti cenzūros ar pasidaryti „a la „Laisvė“ komunistinės pro-

pagandos garsiakalbiu“, kad sovietinės Lietuvos kultūrininkai sutiktų atsakyti į jų klausimus: „Pradedant mūsų dialogą, aš supratau, kad per ilgesnes ir vietomis karštas diskusijas mes išsiaiškinome, kur yra mūsų bendri interesai ir kur mūsų nuomonė skiriasi. Nuo pat pradžių aš primygtinai siūliau išjungti politinį momentą, kitaip sakant, pastatyti mūsų kultūrinį bendravimą ant realaus pagrindo ir priimti esamą padėtį tokią, kokia ji yra dabar, nes ne mūsų jėgose tą padėtį pakeisti. Vadinas, aš supratau, kad mes džentelmeniškai susitarimu nustatėm „žaidimo taisykles“. Jūs žinojote, kad „Akiračiai“ nėra Brooklyno „Laisvė“ ar Čikagos „Vilnis“, kurie paskutiniu laiku pasidarė formaliais Jūsų propagandos organais, ir mes taip pat žinojome, kad Jūs nepasidarysite „Akiračių“ garbintojais. Iš to turėjo išplaukti antras nerašytas susitarimas – kad tokiam kultūriniam bendravimui negali būti statomos sąlygos.“⁴³

Planuotų interviu nepavykdavo gauti ir vėlesniais metais. Pvz., į „Akiračių“ norą padaryti interviu su Jonu Aniču gen. Petronio atsakymas buvo, kad J. Aničas iš principo sutinka, bet atsakymą duos tik tada, kai pamatys interviu klausimus⁴⁴. Kadangi „Akiračiuose“ toks interviu taip ir nepasirodė, galima spėti, kad ir šis bandymas prakalbinti sovietinę pusę buvo nesėkmingas. Vienintelis pavykęs interviu buvo su religinių reikalų tarybos įgaliotiniu P. Anilioniu. Į „Akiračių“ klausimus, nusiųstus per „Tėviškės“ draugiją, P. Anilionis atsakė: „ir šis interviu su trumpu redakcijos paaiškinimu buvo išspausdintas mėnraštyje.“⁴⁵

Tiesa, išlaikant atviro žodžio mėnraščio liniją, kad nebūtų skelbiama tik viena nuomonė, kitame „Akiračių“ numeryje buvo įdėtas Mindaugo Tomonio straipsnis „Esame–“ iš pogrindžio leidinio „Pastogė“. Prie šio straipsnio buvo pridėtas redakcijos komentaras: „Praeitame „Akiračių“ numeryje išspausdinti Religinių kultūrų įgaliotinio Vilniuje P. Anilionio atsakymai į „Akiračių“

klausimus apie tikinčiųjų ir Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Aplenkdamas daugelio klausimų esmę P. Anilionis standartinėmis tenykščios spaudos frazėmis įrodinėjo, kad sovietų politika Bažnyčios atžvilgiu pilnai patenkina tikinčiųjų poreikius. Visai priešingą nuomonę reiškia patys Lietuvos tikintieji. Argumentuoti jų reikalavimai sovietų valdžiai yra išdėstyti savilaidos žurnalo „Pastogė“ 1-me numeryje, straipsnyje „Esame–“. Persispausdiname minėtą straipsnį, kad skaitytojai galėtų patys palyginti abiejų šalių argumentus ir susidaryti savo išvadas. Tuo pačiu apgalvestaujame, kad šitokiam viešam, atviram ir visapusiškam minčių pasikeitimui nėra sąlygų oficialioje Lietuvos spaudoje.“⁴⁶

Kiek naudos buvo „Akiračiams“ iš šio P. Anilionio interviu paskelbimo? Jo atsakymai, pilni sovietinės propagandos, buvo tokie, kokių ir reikėjo tikėtis iš sovietinio pareigūno. Vis dėlto buvo vienintelis atvejis, kada sovietinės Lietuvos aukštas pareigūnas sutiko duoti interviu ir atsakyti į klausimus išėjusių spaudai. Vieno iš „Akiračių“ redaktoriaus T. Remeikio nuomone, P. Anilionis šiame interviu pats save sukompromitavo⁴⁷, dėl to daugiau panašių interviu iš sovietų pusės nebuvo gauta. Prie tokio „susikompromitavimo“ prisidėjo ir patys „Akiračiai“, išspausdinę ir kitą visiškai priešingą nuomonę apie religijos padėtį Lietuvoje, tuo laimėdami daugiau, nei būtų prirašę savų komentarų prie P. Anilionio teksto. L. Mockūno nuomone, interviu reikšmė buvo ne atsakymai, bet pats faktas, kad P. Anilionis sutiko duoti interviu ir atsakyti į klausimus tokia jautria tema⁴⁸.

Atrodo, kad šio interviu pasirodymas tikrai nebuvo naudingas sovietams, nes daugiau interviu per „Tėviškės“ draugiją „Akiračiams“ nepavyko gauti. Taigi planuotas taktinis žaidimas nepasisėkė. „Akiračiai“ turėjo dar vieną progą įsitikinti, kad sovietų skelbiami ryšiai realiai vis dar neįmanomi, o bandymai bet kokias būdais pramušti geležinę uždangą yra nesėkmingi. Žinoma, „Aki-

račiai“ galėjo apie šias „derybas“ ir rezultatus atvirai paskelbti mėnraštyje, parodyti sovietų propagandos veikimą ir panaudoti visa tai savo reklamai, tačiau tai būtų reiškę ne tik žaidimų pabaigą, bet ir dar didesnę galimybių užmezgti ryšius su lietuvių kūrybine inteligentija apribojimą. Taigi akiratininkai ir toliau, gal ne visada sėkmingai, tęsė pradėtą diskusiją bandydami išpešti bent šiek tiek tokios naudos ir galimybių.

Praėjus kokiam pusmečiui po viešų diskusijų „Laisvėje“ ir „Akiračiuose“, „Tėviškės“ draugijos tarpininkavimu „Akiračiuose“ atsirado Juozo Pociaus straipsnis apie Jaunimo teatrą Lietuvoje⁴⁹. Pasirodžius šiam straipsniui V. Rastenis galėjo mėnraščio puslapiuose atvirai paskelbti, kad, nepaisant gen. Petronio propagandos apie „Akiračių“ uždaramą, sovietinė pusė pati nepasirengusi pateikti pagėdaujamų straipsnių, o atsiųstieji yra perleisti per tokį kostuvą, kad iš jų nėra jokios naudos: „Mes čia, kuriems įdomu, apie jaunimo ir senimo teatrus Lietuvoj iš vilniškių laikraščių bei žurnalų sužinom nepalyginti daugiau, negu generolas tuo Pociaus rašinėliu teikėsi paporinti. Narsiai reikalavo generolas vietos Lietuvos jaunimo žodžiui. O kai paaiškėjo, kad tos vietos yra į valias, tai pavarvino tik plonutę srovelę „informacijos“ apie vieną valdinę instituciją, paruoštą tos institucijos tarnautojo ir dar aiškiai perleistą per generolų kostuvą. Ar yra tokiam „informacijos sraute“ kokio nors prasmingumo?“⁵⁰

Daug laiko ir energijos akiratininkams kainuodavo ir bandymai vienokiais ar kitokiais būdais gauti įvairių autorių straipsnių „Akiračiams“. Bandymai apeiti „Tėviškės“ draugiją, užmezgti tiesioginius ryšius ir gauti straipsnių, pvz., iš Mokslų akademijos, taip pat buvo nesėkmingi: „Kai dėl Jūsų kreipimosi į Mokslų akademiją straipsnių „Akiračiams“, tai galiu pranešti, kad tas kreipimasis buvo perduotas mums, „Tėviškės“ draugijai. Lietuvos Mokslų Akademija ne propagandinis ar žurnalistinis organas. Akademi-

jos mokslininkai spausdina ne vieną savo mokslinį straipsnį užsienio šalių, tame tarpe ir JAV, mokslinėje spaudoje, dalyvauja įvairiuose moksliniuose simpoziumuose. „Akiračiai“ nėra mokslinis, bet grynai publicistinis žurnalas ir jame, be publicistikos, jokių mokslinių straipsnių nebūna. Ko į jį kištis mokslininkams iš Mokslų akademijos? Todėl mokslininkų santūrumas (bent pradžioje!) ir nenoras įsivelti į publicistinius debatus (išėivijos spaudos dažnai „pagražintus“ asmeniškais užgauliojimais), ne kliūtis kultūriniam ryšiams⁵¹, – aiškino gen. Petronis H. Žemeliui. Vis dėlto atrodo, kad šiuo atveju didesnę „Tėviškės“ draugijos pirmininko pasipiktinimą ir nepasitenkinimą sukėlė ne tai, kad „Akiračiai“ ne mokslo leidinys ir nieko bendra neturi su Mokslų akademija, o akiratininkų bandymas apeiti „Tėviškės“ draugiją ir tiesiogiai bendrauti su kalbinamais žmonėmis ir institucijomis.

„Akiračiai“ ne tik mėgino tiesiogiai susisiekti su Mokslų akademijos žmonėmis įvairiais ryšiais, bet ir rašė SSRS pasiuntinybės JAV antrajam sekretoriui E. Juškiui, bandydami per jį surasti žmogų ir gauti straipsnių apie Mokslų akademijos veiklą. Šis pokalbis galėjo turėti įtakos, nes vėlesniuose laiškuose gen. Petronis rašė „Akiračiams“, kaip jis stengiasi jiems padėti suorganizuoti straipsnių apie Lietuvos mokslų akademiją⁵². „Akiračiai“ bandė sugundyti ir kitais būdais, žadėjo sumokėti honorarą straipsnio autoriui, nors Petronis tikino, kad dėl atlyginimo nereikia jaudintis, nes akademikai 90% straipsnių ir pranešimų daro veltui⁵³. 1982 m. po ilgų pastangų gauti straipsnį apie Mokslo akademijos veiklą buvo gautas ir išspausdintas ilgas prof. Kazimiero Meškausko straipsnis⁵⁴ su redakcijos komentaru, atseit nepaisant aiškios sovietinės pozicijos, sovietinės terminologijos, politinių tendencijų, šis straipsnis skaitytojams gali būti naudingas pažintine prasme apie Akademijos darbų apimtį ir pobūdį.

Siekiant toliau megzti ryšius bandyta neliesti kontroversinių klausimų, kiekvienai pusei liekanti priėmimo nuomonės ir pozicijos, ieškoti paprastesnių ir mažiau prieštaringų diskusijų keliančių temų. Pvz., tokia tema tapo Vilniaus universiteto 400 metų sukaktis. Ta proga „Akiračiuose“ pasirodė pora straipsnių apie Vilniaus universitetą su mėnraščio redakcijos komentarais ir greta šių straipsnių spausdinamais išėivijos autorių tekstais apie universitetą⁵⁵.

Kokia buvo nauda skelbti tokius straipsnius „Akiračių“ puslapiuose, juk ir patys akiratininkai matė, kad informacijos šiuose straipsniuose, ypač tokios, kuri papildytų tai, kas ir taip išėivijoje žinoma iš sovietinės spaudos, nėra. Į klausimą, ar tame yra bent kokia prasmė, V. Rastenis atsakė „gal ir yra“: „nes ta informacija yra (...) ryškesnis bei įtikimesnis dokumentiškas įrodymas, kad iš generolo Petronio kanalo tegali varvėti, ar šiek tiek ir tekėti tik iki visiško blankumo iškoštas, po to dar sufrizuotas ir nupudruotas „srautas“⁵⁶. „Akiračiai“ turėjo konkrečius įrodymus, kuriuos buvo galima panaudoti tai pačiai antisovietinei propagandai atremti.

Tokiomis priemonėmis, priešpriešindami priešingas nuomones publikuojamiems sovietiniams straipsniams, ir patikslindami skelbiamus faktus „Akiračiai“ daug daugiau prisidėjo prie sovietinės propagandos griovimo išėivijoje, nei būtų pasiekę atmesdami ir nespausdindami šių straipsnių. „Tėviškės“ draugija taip pat suprato, kad su „Akiračiais“ nebus taip lengva, kad jie netaps sovietinės propagandos platinimo erdve. Todėl vėlesniais metais „Akiračių“ pastangos gauti įvairių straipsnių ar juos užsakyti ne visada būdavo sėkmingos. Pvz., išsiuntus Algirdo Juliaus Greimo knygą „Apie dievus ir žmones“ buvo prašoma surasti kokį nors tautosakininką, specialistą (kadangi išėivijoje tokių beveik nebuvo), kuris sutiktų recenzuoti tą knygą⁵⁷. Gen. Petronis iš pradžių atsakė, kad susitarė su „Mokslo ir gyvenimo“ redakcija,

jog suras specialistą ir parengs recenziją knygai, bet tik rudenį, nes dabar visi atostogauja⁵⁸, o vėliau atėjo atsakymas su pasiūlymu persispausdinti Broniaus Genzelio recenziją, skelbtą „Pergalėje“⁵⁹. Šįkart „Akiračiai“, paskaitę B. Genzelio recenziją, nusprendė ją perspausdinti ir „Akiračiuose“⁶⁰.

Žingsnis po žingsnio akiratininkai bandė pramušti šią sieną – abipusis žaidimas tęsėsi šiek tiek taikantis prie aplinkybių. Jis buvo reikalingas abiem pusėms: sovietinė nenorėjo nutraukti diskusijos ir galėjo pasigirti savais „laimėjimais“, kad sovietų straipsniai pasirodo „Akiračiuose“. Panaudoti visa tai platesnei propagandai ar net „Akiračių“ kompromitacijai sovietai negalėjo ir dėl šio mėnraščio tradicijos viską skelbti atvirai neslepiančiam nuo skaitytojų, kaip ir kokiais keliais šie straipsniai pateko į „Akiračių“ puslapius. Mėnraštis tada, sumaniai vesdamas diskusiją, atsirinkdamas tai, kas jį domino, gaudavo neutralesnius, nepropagandinius, proginius straipsnius, kuriuos skelbdavo su redakcijos priedais ir komentarais, greta to sumaniai publikuodavo kitus – visiškai priešingus ir tą sovietinę propagandą griaunančius straipsnius, megzdavo tiesioginius ryšius su mokslo ir kultūros žmonėmis ir pamažu tie ryšiai prarasdavo „Tėviškės“ draugijos kontrolę.

Gali kilti klausimas, kodėl „Akiračiai“ visa tai darė. Ko siekė tas pat H. Žemelis diskutuodamas su gen. Petroniu įvairiais aštriais ir gana kontroversiškais klausimais? Juk jis nebuvo naivus, kad tikėtusi, jog P. Petronis sutiks su juo ir pripažins Lietuvos okupacijos faktą ar panašiai. „Akiračiai“ galėjo nuėiti lengviausiu keliu, koku ėjo visa išėivijos spauda – nepavykus pramušti geležinės uždangos ir nesant galimybės laisvai bendrauti su lietuviais Lietuvoje, tokių viešų legalių bandymų paprasčiausiai buvo atsisakyta. Tai būtų buvę išėivijoje visai suprantama. Tačiau nepaisydami visų nesėkmių „Akiračiai“ pasirinko kitą kelią, kuris žadėjo nepasitikėjimą, puolimą tiek vienoje, tiek kitoje pusėje – už

tokius bandymus jiems kliūdavo ne tik nuo sovietų, bet ir nuo išeivijos atstovų.

Tokią taktiką bandė paaiškinti Z. V. Rekašius: „Mums atrodo, kad nei „Metmenims“, nei „Akiračiams“ nėra prasmės daryti visai tą patį, ką daro ir beveik visi kiti lietuvių k. leidžiami išeivijos leidiniai. Visi jie stovi bekompromisiniai antikomunistinėse pozicijose, o bandyti kai ką pasiekti defantės galimybių (kad ir labai menkų) rėmuose niekas nieko nebando. Gi vertėtų ir mums išnaudoti visas galimybes. Mūsų tikslas provokuoti kuo platesnius ryšius su Lietuva ir tuo būdu infiltruoti ten laisvės ir laisvo pasaulio idėjas – ne konfrontacijos, o dialogo keliu.“⁶¹

Vartant išlikusius dokumentus į akis krinta, kad tai nebuvo paprastas ryšių palaikymas, o gerai organizuota, rimtai apgalvota ir suplanuota akcija. Buvo žvalgoma situacija, visais įmanomais būdais renkama informacija apie sovietinę Lietuvą. H. Žemelis rašė: „Santykiuose su dabartine Lietuva turime būti labai dideli realistai ir visokiems sentimentams, kuriuos dažnai mūsų oponentas bando panaudoti, čia nėra vietos. Tie, kurie kalba dabartinės Lietuvos vardu, turi aiškų tikslą ir planą, gi mes, pasimetę, be jokio apsvaistymo plano – veržiamės pro uždaras duris ir galvojame, kad atliekame didelį patriotinį darbą. Tame dialoge yra **pa-prasta logika – kas ką apgaus?** [išryškinta D. D.]“⁶² H. Žemelio nuomone, išeivija iš defenzinės pozicijos ryšių su Lietuva klausimu turi pereiti į ofensyvinę – kad anoji pusė būtų priversta suprasti, jog išeivija – tai sąmoningi ir laisvi lietuviai, kurie žino savo vietą ir turi labai aiškius tikslus. Vienintelė sąlyga: „turi būti išdirbtas apgalvotas planas ir nelaukiant pasiūlymų iš anos pusės – patiems su pasiūlymais verstis. Nesvarbu, kad vienas ar kitas pasiūlymas nepraeina, ar vienas ar kitas kelias užblokuojamas – čia nereikia bijoti pralaimėjimo, jei tokį žodį galima pavartoti, nes mano giliu įsitikinimu – galutiniame rezultate Lietuva turės naudos ir tuo pačiu laisvų lietuvių misija bent iš dalies būtų įvykdyta.“⁶³

Žinoma, akiratininkams reikėjo turėti nemažai drąsos ir stiprybės rizikuojant ir pradėdant tokias diskusijas su sovietiniais pareigūnais. Ne tik todėl, kad buvo žinoma apie „Tėviškės“ draugijos ryšį su saugumu, rizikuojama negauti vizų ir teisės atvažiuoti į Lietuvą, bet ir reikėjo atlaikyti didžiulį spaudimą iš dviejų pusių: sovietinį spaudimą, propagandą spaudoje, gal netgi įrašus KGB bylose ir išeivijos nusistatymą ir spaudimą, kaltinimus tarnavimu sovietams, pravardžiavimą „maskviračiais“ ir panašiai.

Jaunesnės kartos akiratininkai turėjo mažiau iliuzijų ir noro diskutuoti su „Tėviškės“ draugijos pareigūnais. Kitaip nei H. Žemelis, kuris nevengė išsakyti savo pozicijos, provokavo diskusijoms ir reikalavo to, kas oficialiai propaguojama (t. y. bandė labai atvirai pramušinėti tą uždara sieną), jaunesnės kartos žmonės atsisakė to beviltiško diskutavimo ir savo tiesų įrodinėjimo. Jie laikėsi kitokios taktikos – šiek tiek uždengdami savo tiesioginius interesus kalbėdavo tik apie konkrečius dalykus: knygų gavimą ir atsiuntimą, planuojamas keliones ir panašiai. Turbūt ir tokia taktika laukiamų rezultatų nebūtų davusi, jei ne besikeičianti tarptautinė situacija ir padėtis Sovietų Sąjungoje. Besiplečiantys ryšiai, didėjantys kultūriniai mainai pamažu slydo iš sovietų kontrolės, taigi ir jiems nieko kita nelikdavo, kaip tik plačiau atvėrinėti duris ir stengtis iš paskutiniųjų neprarasti kontrolės ir pabandyti panaudoti tuos ryšius saviems interesams (t. y. informacijai gauti ar propagandai platinti). Kaip rodo istorikų tyrimai, ši jų veikla 9 dešimtmetį nebuvo labai sėkminga.

Ilgos sovietinio saugumo rankos?

Išeivijoje leidžiama spauda sovietų valdžios pareigūnams buvo nemažas rūpestis – priešingos ideologijos ginklas, antiso-

vietinė laikysena lėmė, kad ši spauda sovietų saugumo buvo itin akylai studijuojama, sekama, ir, žinoma, kuo patikimiausiai slepiama nuo visuomenės. Beveik visa išeivijos spauda pasiekdavo sovietinės valdžios įstaigas – Glavlitą (Vyriausiąją valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybą prie LTSR Ministrų Tarybos), Užsienio reikalų ministerijos Spaudos ir informacijos skyrių, Valstybės saugumo komitetą (KGB buvo užsakomi beveik visi pagrindiniai laikraščiai, tarp jų ir „Akiračiai“⁶⁴). Išeivijos spauda ir straipsniai tuomet buvo prieinami tik saujelei patikimų sovietinių ideologinių įstaigų darbuotojų, o visuomenė sovietmečio „emigrantologų“ V. Kazakevičiaus, J. Aničo ir kitų straipsniuose minimų publikacijų neturėjo galimybių nei paskaityti, nei pamatyti. Tuo metu didžiųjų Lietuvos bibliotekų specialaus saugojimo skyriuose išeivių spaudos dar nebuvo. Ten buvo stropiai saugoma tarpukario Lietuvos spauda, o išeivių knygų bent jau Mažvydo bibliotekos specialiajame skyriuje atsirado tik šeštąjį dešimtmetį⁶⁵. Išskirtinė spauda, pvz., Vokietijoje leistas ir saugumo finansuojamas žurnalas „Nemuno kraštas“, buvo laisvai siuntinėjamas į Lietuvą ir visą pasaulį ir į jokių specialiuosius fondus nepakliūdavo, taip pat Amerikos lietuvių komunistų leidžiama spauda „Laisvė“, „Vilnis“. Visa kita išeivijoje leista spauda per Glavlito kontrolę perėjusi ir „nubyrėjusi“ patekdavo į specialiuosius fondus. Ten pat keliaudavo ir „Akiračiai“. Mažvydo bibliotekos specialiajame skyriuje buvo nedaug išeivijos periodinių leidinių, o „Akiračių“ komplektai labai skylėti ir su dideliais trūkumais. Kad kai kurie numeriai nepasiekdavo net specialiųjų skyrių, taip pat rodo Glavlito požiūrį į „Akiračius“ – nenorėta jų pateikti net ir tam labai ribotam skaitytojų ratui⁶⁶. Net ir specialiųjų skyrių atvėrimo visuomenei laikotarpiu Glavlitas labai vilkino periodinių leidinių išslaptinimo procesą. Dėl to didžiųjų bibliotekų Sąjūdžio grupės atviru laišku kreipėsi

į tuometinį Glavlito vadą ir taip bandė paspartinti procesą. Išeivijos spauda vėliausiai išlaisvinta iš specialiųjų skyrių, tik 1989 m. pabaigoje buvo ištraukti išeivijos leidiniai, tarp jų ir „Akiračiai“⁶⁷.

Kad sovietų valdžios įstaigoms išeivių spauda labai rūpėjo, kad ji buvo atidžiai skaitoma ir analizuojama, liudija ir to meto publikacijos sovietinėje spaudoje, kuriose bandyta demaskuoti „buržuazinės“ emigracijos tikslus, suniekinti išeivijos rašytojus, žurnalistus, politinius veikėjus ir jų straipsnius. Neišvengiamai sovietų dėmesio dėl savo straipsnių apie sovietinę Lietuvą, literatūrą, kultūrą, ekonomiką sulaukdavo ir „Akiračiai“. „Santaros-Šviesos leidiniuose „Akiračiai“, „Metmenys“ nuolat publikuojami straipsniai apie sovietų Lietuvos rašytojų, filosofų, istorikų kūrybą, dažnai iškreipiantys tikrąją esmę. Analizuoti tokius straipsnius ir, esant reikalui, parengti kontrpropagandinius straipsnius mūsų spaudoje⁶⁸, – buvo rašoma KGB nurodymuose. „Akiračių“ atvirumo, ryšių propagavimo idėja neužmigdė sovietų budrumo. Nors retkarčiais būdavo džiaugiamasi ir cituojami mėnraščio pasisakymai (ypač tokie, kuriuose buvo kritikuojama konservatyvi išeivijos politinė veikla), niekada neužmiršta pridurti, kad ir „Akiračiai“ niekuo nesiskiria nuo tų pačių konservatyvių išeivių, kad „Akiračiuose“ tik geriau, rafinuočiau užmaskuotas tų pačių tikslų siekimas.

Iš pradžių „Santaros-Šviesos“ federacijos ir „Akiračių“ mėnraštis savo viešais pasisakymais už kultūrinius ryšius su Tarybų Lietuva, gana aštria senųjų „vaduotojiškų“ organizacijų bei jų vadovų kritika „sudarė apgaulingą įspūdį apie jaunuosius liberalus kaip pozityvius maištininkus“⁶⁹, tai labai greitai sovietai džiaugėsi demaskavę „liberalų diversinę veiklą“ ir jų lanksčiau taikytą „bendrąją antikomunizmo strategiją“⁷⁰. Liberalai, anot tuometinių emigrantologų, bando veikti klastingiau – jų deklaruojama visuotinė pažūrų laisvė ir tolerancija neperžengia

antitarybinės ideologijos ribų, o ypač pavojingas jų siekimas socializmo šalininkus ir Tarybų Lietuvos patriotus priešpriešinti tarybinei santvarkai. „Programiniai“ „liberalų“ ideologų pareiškimai žurnaluose „Metmenys“ bei „Akiračiai“ ne mažiau antitarybiški, kaip altininkų, vlikininkų, frontininkų ir kitų buržuazinių nacionalistinių ir klerikalinių grupuočių.⁷¹ Tai, kad akiratininkai retkarčiais pasižaido iš savo kolegų išėivijoje, yra tik bandymas savo antitarybinius išvedžiojimus pridengti figos lapeliu⁷², o atskiri „Akiračių“ numeriai pavirto „intelektualinių pamazgų prieš tarybinį gyvenimą srautu, kur kritikos lėkštumu ir žodynu nesiskiria nuo pačius akiratininkus keikiančių ekstremistų“⁷³.

Sovietų saugumui abejonių nekėlė išėivijos organizacijų ir spaudos antisovietinė veikla. KGB konstatuodavo, kad išėivija propaguoja ryšių palaikymo politiką, remia vietinės opozicijos veikimą ir tautinės savimonės palaikymą. Tūristų kelionės į Lietuvą, emigrantų susitikimai su atvykstančiais į užsienį Lietuvos gyventojais, aktyvus susirašinėjimas, emigrantų propagandinės literatūros atvežimas, radijo stotys, visa tai, pasak KGB, darė poveikį sovietiniams žmonėms. Ypač saugumui nerimą kėlė tampantys pagrindiniai asmeniniai ryšiai, susidarantis didžiulis emigrantų ir Lietuvos gyventojų ryšių tinklas, perėjimas nuo ryšių per „Tėviškę“ prie asmeninių ryšių⁷⁴.

KGB rinko informaciją apie visus pagrindinius išėivijoje leidžiamus laikraščius („Draugą“, „Darbininką“, „Dirvą“, „Europos lietuvių“, „Tėviškės žiburius“, „Vienybę“), žurnalus („Aidai“, „Pasaulio lietuvis“, „Akiračiai“, „Metmenys“). Tiesa, saugumo surinkta informacija labai fragmentiška – trumpas apibūdinimas, kokiai ideologinei grupei priklauso, kas leidžia, tiražas, redakcijos adresas, redaktoriai ir pagrindiniai bendradarbiai⁷⁵. Pateikiama informacija apie „Akiračius“ taip pat labai trumpa, fragmentiška, tokią galima rasti bet kurioje enciklopedijoje ir kiekviena-

me mėnraščio numeryje: nurodoma redaktorių kolegija, tiražas, kad išleidžiama 10 kartų per metus. „Išreiškia liberalaus nusistatymo lietuvių požiūrius, antisovietinę propagandą veda labiau užslėptai.“ Aplink leidinį buriasi „Santaros-Šviesos“ federacijos nariai, kurie yra „tiltų tiesimo“ politikos šalininkai, bet laikosi antisovietinės krypties nacionalistinės pozicijos“⁷⁶, – taip mėnraštis būdavo apibūdinamas saugumo dokumentuose.

Išėivijos veikla, plačiai skleidžiama tiesa apie Lietuvą, ryšiai su Lietuvos žmonėmis ir įtaka legaliai opozicijai formuotis – tai buvo gana veiksmingas ginklas siekiant Lietuvos nepriklausomybės. Jam neutralizuoti KGB numatė savas priemones, kasmet kartojo vis tuos pačius planus: kompromituoti aktyvius kovotojus dėl nepriklausomybės, gilinti prieštaravimus tarp išėivijos politinių organizacijų, daryti „teigiamą poveikį“ liberaliai nusiteikusiai išėivijai, kuri sudaro opoziciją VLIK ir kitoms politinėms organizacijoms, dezinformuoti išėivijos spaudoje skelbiant straipsnius apie sovietinės Lietuvos laimėjimus ir panašiai⁷⁷. Tiesa, nuolat KGB kartojami planai ir siekiai kelia natūralų klausimą dėl šių planų įgyvendinimo sėkmingumo.

Žinoma, KGB įtakos visai nuvertinti negalima. Būta bandymų panaudoti propagandai išėivijos spaudą, neatmetama galimybė „Akiračius“ panaudoti „v temnuju“. Apie tokius KGB mėginimus liudija patys „Akiračių“ redaktoriai. Jie pasakoja, kad sovietmečiu į redakciją atėidavo keistų laiškų, pasiųstų iš Berlyno ar iš kitur ir pasirašytų anoniminių iš Lietuvos besilankančių „kunigų“ ar kitų „tautos likimu“ susirūpinusių tautiečių. Juose buvo giriama „Akiračių“ vedama linija ir kartu bandoma kritikuoti kurį nors disidentą ar įpiršti kokią keistą mintį. Pasak redaktorių, tuos laiškus rašiusi įstaiga buvo aiškiai permatoma, todėl jie keliaudavo tiesiai į archyvą⁷⁸. Žinant „Akiračių“ stilių ir straipsnius, turbūt nekeista, kad ir KGB rasdavo mėnraštyje tai, kas juos erzino, už ką būdavo

uždaromi įvažiavimai į Lietuvą, tačiau rasdavo ir straipsnių, kuriais, pvz., dėl kritiškos nuomonės apie išeivijos politinį gyvenimą ar Katalikų bažnyčios kronikos klaidas saugumas galėjo pasidžiaugti.

Vis dėlto kai kada kyla abejonių, ar ne per greit atskiri KGB darbuotojai paskubėjo prisiimti sau garbę ir nuopelnus, kad jie prisidėję prie tokių straipsnių atsiradimo ir išeivijos suskaldymo. Būtent dėl tokių KGB pasigyrimų apie savo tikrą ar tariamą įtaką jau buvo rašyta J. Starkausko⁷⁹, panašiomis nuodėmėmis „Akiračius“ kaltino ir istorikas A. Streikus⁸⁰. Įdomu tai, kad abu jie naudojami tuo pačiu vienu KGB dokumentu, tačiau nei J. Starkauskas 1997 m., nei A. Streikus 2008 m. neabejojo jų cituojamo KGB dokumento patikimumu ir net nebandė tikrinti ten skelbiamų faktų. Juk patikrinti būtų buvę labai paprasta – reikėjo tik atsiversti „Akiračių“ numerius ir perskaityti straipsnius, kuriais džiaugėsi KGB. Apie klaidas ir neatitikimus KGB bylose ne kartą rašęs Z. Rekašius diskutavo su istoriku A. Anušausku dėl savo bylos⁸¹ ar bandęs paaiškinti J. Starkauskui apie KGB džiuginusius straipsnius „Akiračiuose“⁸².

Naudojantis tuo pačiu KGB dokumentu⁸³ atsiranda ir užuominų apie tariamą ar tikrą agentą tarp „Akiračių“ leidėjų. Šis dokumentas kelia kai kuriuos klausimus, į kuriuos neatsakius taip ir lieka neaiškus šio dokumento tikslas ir jo patikimumas. Pirmiausia, kokiam tikslui šiame KGB dokumente agentų vardai yra pakeisti? Tai kelia klausimą, ir kam buvo skirtas šis dokumentas, jei vidaus naudojimui, kam reikėjo keisti naudojamus slapyvardžius? Įdomu tai, kad kituose KGB dokumentuose figūruojantis DOR (operatyvinio apdoravimo bylos) objektas „Mark“ čia tampa agentu „Kupiecu“. Ar yra išlikę kokių nors dokumentų, kurie įrodytų ir patvirtintų šio agento egzistavimo faktą? Galima spėti, kad ne, nes kitaip šie dokumentai jau būtų buvę ištraukti. Žinant šio žmogaus biografijos faktus, jo pasakojimus bei straips-

nius galima būtų nesunkiai patikrinti šį KGB dokumentą, patvirtinti arba paneigti jo bendradarbiavimą su KGB, tačiau tokio tikslo jį naudojusieji, rodos, neturėjo. KGB veikla dirbant su išeivija vis dar laukia išsamaus tyrinėtojų dėmesio. Tačiau ir patys KGB veiklos tyrinėtojai vis dažniau užsimeina, kad KGB archyvuose esanti informacija gali būti dviprasmiška, kad KGB, kaip ir bet kuri sovietinė biurokratinė institucija, neretai klastodavo duomenis apie savo veiklą, falsifikuodavo duomenis apie agentus ar net sukurdavo fiktyvius agentus⁸⁴. Tai rodo, kad tyrinėjant KGB veiklą reikia pasinaudoti visais įmanomais išlikusiais šaltiniais, ne vien tik LYA informacija.

Galima būtų daugiau kalbėti apie informacinį karą tarp išeivijos ir sovietų saugumo. Tikrų paslapčių išeivija nelabai turėjo, o ir KGB archyvuose saugomi agentūriniai pranešimai iš 7–9 dešimtmečio dažniau primena išeivijos spaudos straipsnių turinio atpasakojimą nei tikrą kryptingą darbą su emigracija, informacijos rinkimą ar agentų pranešimus. Žinoma, raportų ir planų parašyta buvo labai daug. Ypač daug šnekėta ir garsiai savo vadovybei raportuota apie „didžiules“ ir „sėkmingas“ pastangas suskaldyti priešišką emigraciją – lyg išeivija ir be to nebūtų buvusi susiskaldžiusi, susiskirsčiusi į ideologines sroves ar į daugybę tarp savęs konkuruojančių politinių organizacijų. Nuolat besikartojantys planai apie būtinumą „išsiskverbti“, „manipuliuoti“, „paveikti“, „dezinformuoti“ kelia klausimą, ar tie planai buvo bandomi įgyvendinti, ir ar buvo sėkmingi, jei KGB buvo nuolat priversta kartoti tuos pačius tikslus ir planus. Kultūrinių ryšių šalininkų veikla ir pastangos sudarė nemažai sunkiai sprendžiamų problemų Vilniuje, o užslėpta antisovietinė veikla pasirodė dar pavojingesnė nei tradicinė konservatyvi antikomunistinė propaganda. Paskutiniu metu Lietuvoje pasirodę istorikų tyrimai liudija, kad, nepaisant visų saugumo pastangų, kny-

gų srautai į Lietuvą nenutrūko, išeivijos ryšiai su žmonėmis Lietuvoje nebuvo taip lengvai sukontroliuojami ir KGB veikla nebuvo tokia jau sėkminga. Savo veiklos ir darbo su emigracija veiksmingumą KGB ypač suvokė atgimimo laikotarpiu ir Lietuvai atkūrus nepriklausomybę⁸⁵.

Išvados

1. „Akiračių“ mėnraštis, kaip ir kita išeivijos spauda, aktyviai įsitraukė į antisovietinę veiklą. Savo tikslų akiratininkai siekė labiau užslėptai, antisovietinę propagandą ir bandymus pramušti geležinę uždangą bandydami pridengti kultūrinių ryšių rėmimu ir propagavimu. Dėl savo veiklos „Akiračiai“ neišvengiamai susidurdavo ir su sovietų saugumu, kuris visada domėjosi išeivija. Sovietų valdžios įstaigoms išeivių spauda (taip pat ir „Akiračiai“) labai rūpėjo, ji buvo atidžiai skaitoma ir analizuojama, spaudai dezinformuoti ir neutralizuoti KGB numatė savas priemones.
2. Akiratininkai bandė ieškoti ir išnaudoti visas įmanomas galimybes ryšiams su kraštu palaikyti, tačiau tai darė nepataikaudami okupantui ir nepripažindami paties okupa-

cijos fakto. Per asmenines keliones į Lietuvą pamažu buvo mezgami asmeniškai ryšiai su pavieniais rašytojais, menininkais. Greta to bandoma pasinaudojant kultūrinių ryšių programa per „Tėviškės“ draugiją (vėliau ją apeinant) užmegzti ir oficialesnį ryšį, tiesioginį dialogą su Lietuvos kultūriniais sluoksniais. Tai nebuvo paprastas ryšių palaikymas, o gerai organizuota, rimtai apgalvota ir suplanuota akcija. Buvo žvalgoma situacija, visais įmanomais būdais renkama informacija apie sovietinę Lietuvą.

3. Diskusijose su „Tėviškės“ draugijos vadovais akiratininkai su H. Žemeliu priekyje pabandė pereiti iš defenzyvinės į ofenzyvinę poziciją, parodyti iniciatyvą, pasinaudoti ta pačia sovietinės propagandos siūloma kultūrinių ryšių priemone. Mėnraštis, sumaniai vesdamas diskusiją, atsirinkdamas tai, kas jį domino, gaudavo neutralesnius, nepropagandinius, proginius straipsnius, kuriuos skelbdavo su redakcijos priedais ir komentarais, greta to sumaniai publikuodavo kitus – visiškai priešingus ir tą sovietinę propagandą griaunančius straipsnius, megzdavo tiesioginius ryšius su mokslo ir kultūros žmonėmis, ir pamažu tie ryšiai išeidavo iš „Tėviškės“ draugijos kontrolės.

Nuorodos

- 1 Vėlavičienė S. Išeivijos spauda Lietuvoje per penketą sovietinio draudimo dešimtmečių, *Knygotyra*, 2005, nr. 44, p. 1–16; Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė. Slaptasis karas 1954–1991 metais, *Darbai ir Dienos*, 2000, nr. 21, p. 233–238; Juodis D. KGB ir „Santara-Šviesa“. Insinuacijos ir archyviniai faktai, *Akiračiai*, 2008, nr. 8, p. 15–16; Streikus A. Išeivijos ir užsienio organizacijų parama Katalikų bažnyčiai, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 1 (19); Streikus A. Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 20, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 42–63; Streikus A. Sovietų valdžios „darbas su išeivija“: manipuliavimas kultūriniais ryšiais, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, nr. 4–5, p. 166–169; Streikus A. Sovietų režimo pastangos sužlugdyti Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimą, Katalikai ir valdžios XX amžiuje. Bažnyčios istorijos studijos, t. 1, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2007, p. 63–73.
- 2 Streikus A. *Sovietų valdžios „darbas su išeivija“: manipuliavimas kultūriniais ryšiais*, p. 167.
- 3 Mockūnas L. „Tėviškės“ slenkstis, *Akiračiai*, 1995, nr. 8.
- 4 D. Kuizininės pasakojimas – jai dirbant Maironio muziejuje maždaug nuo 1985 m. jau buvo tiesiogiai susirašinėjama su išeivijos rašytojais, tačiau visos knygos vis dar keliaudavo tik per „Tėviškės“ draugiją.
- 5 Z. Rekašius 1971 09 13, 1972 02 09 laišakai V. Kazakevičiui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b.176, l.1,

- 3; Susirašinėjimas su L. Mockūnu iš Čikagos kultūrinio bendradarbiavimo klausimais 1968 12 16–1974 04 17, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 182.
- 6 H. Žemelio 1969 09 27 laiškas V. Kazakevičiui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 177, l. 1–2.
- 7 Ten pat.
- 8 Tuo metu Lietuvoje buvo leidžiama būti tik 5 dienas, išimtis daroma tik vadinamiesiems „pažangiesiems“.
- 9 V. Kazakevičiaus 1969 10 09 laiškas H. Žemeliui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 177, l. 3–4.
- 10 V. Kazakevičiaus 1970 03 02 laiškas H. Žemeliui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 177, l. 10–11.
- 11 H. Žemelio 1970 03 08, 1979 08 27, 1979 12 22, 1980 12 20, 1981 05 28 laišakai TSRS Pasiauntinybės JAV antrajam sekretoriui Edm. Juškiui, *VDU ISC*, f. 10.
- 12 H. Žemelio 1971 12 16 laiškas V. Kazakevičiui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 177, l. 12.
- 13 Žemelis H. Ten, kur nesimato šypsniio ir nėra šeimininko, *Akiračiai*, 1975, nr. 1, 2.
- 14 Gertrūdos Žemelinės 2008 10 09 laiškas D. Dapkutei.
- 15 Mockūnas L. Prisiminimai apie paskendusį laiką. Knygų keliai į Lietuvą, Mockūnas L. *Nelygiagretės paralelės. Publicistika ir kritika*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 33.
- 16 Z. Rekašiaus 2008 09 21 laiškas D. Dapkutei; Z. Rekašiaus byla, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 165.
- 17 Tiesa, tais pačiais 1989 m. asmeninių ryšių pagalba (po jo žmonos pokalbio su J. Paleckiu), viza vis tik buvo išduota, bet tik likus iki konferencijos galo 2 dienoms, kai nebevertėjo važiuoti. Tomo Remeikio 2008 09 15 pasakojimas D. Dapkutei.
- 18 Trumpa V. Kas tie „moksliniai duomenys iš pavergtos Lietuvos“? *Akiračiai*, 1983, nr. 7, p. 9; Rudis G. Vinco Trumpos sugrįžimas, Trumpa V. *Apie žmones ir laiką*. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 13.
- 19 V. Kazakevičiaus 1974 02 27 laiškas V. Germanui, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 188, l. 47–48.
- 20 V. Kazakevičiaus 1975 01 28 laiškas Liudai ir Vytautui Germanams, *LYA*, f. K-3, ap. 2, b. 188, l. 50.
- 21 H. Žemelio susirašinėjimas su P. Petroniu 1977 02 02–1983 09 01 yra išlikęs H. Žemelio archyve, *VDU ISC*, f. 10.
- 22 Pasak L. Mockūno, pats gen. Petronis atrodė gana paprastas žmogus ir neimlus „agit-
propo žargonui“, už jį laiškus galėjo rašyti kiti „Tėviškės“ etatiniai darbuotojai, kuriems būdavo įprasta narplioti „ideologines plonybes“. Mockūnas L. Tėviškės slenkstis, *Akiračiai*, 1995, nr. 8.
- 23 Petronis P. Atviras laiškas H. Žemeliui, *Laisvė*, 1977, liepos 22.
- 24 Ten pat.
- 25 *Akiračiai*, 1977, nr. 8 (92), p. 12.
- 26 Petronis P. Antrasis atviras laiškas „Akiračių“ redakcijai, *Laisvė*, 1978, saus. 27; Petronis P. Trečiasis atviras laiškas „Akiračių“ redakcijai, *Laisvė*, 1978, vas. 3.
- 27 P. Petronio 1978 01 02 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 28 H. Žemelio 1978 03 01 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 29 P. Petronio 1978 07 07 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 30 H. Žemelio 1981 11 15 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 31 H. Žemelio 1978 05 23 laiškas D. Šatui, *VDU ISC*, f. 10.
- 32 Tomo Remeikio 2008 01 18 pasakojimas D. Dapkutei.
- 33 H. Žemelio 1977 05 18 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 34 P. Petronio 1977 06 07 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 35 H. Žemelio 1978 01 08 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 36 H. Žemelio 1978 01 08 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 37 H. Žemelio 1981 11 15 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 38 P. Petronio 1981 02 05 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 39 P. Petronio 1979 03 07 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 40 P. Petronio 1979 10 16 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 41 P. Petronio 1980 08 13 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 42 P. Petronio 1981 02 05 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 43 H. Žemelio 1981 11 15 laiškas P. Petroniui, *VDU ISC*, f. 10.
- 44 P. Petronio 1983 01 21 laiškas H. Žemeliui, *VDU ISC*, f. 10.
- 45 Apie religiją ir bažnyčią Lietuvoje. Interviu su P. Anilioniu, *Akiračiai*, 1980, nr. 5, p. 4–5.

- 46 Tomonis M. Esame, *Akiračiai*, 1980, nr. 6, p. 12–13.
- 47 Tomo Remeikio 2008 01 18 pasakojimas D. Dapkutei.
- 48 Mockūnas L. Lietuvių išeivijos ir krašto santykių dinamika, *Baltų forumas*, 1985, t. 2, nr. 1, p. 56–57.
- 49 Pocius J. Jaunimo teatro vargai Lietuvoje, *Akiračiai*, 1978, nr. 9, p. 16, 15.
- 50 Rastenis V. Srautas per koštuvą, *Akiračiai*, 1979, nr. 6.
- 51 P. Petronio 1978 11 13 laiškas H. Žemeliui VDU ISC, f. 10.
- 52 P. Petronio 1982 01 08 laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, f. 10.
- 53 Ten pat.
- 54 Meškauskas K. Lietuvos TSR Mokslų akademija, jos raida ir uždaviniai, *Akiračiai*, 1984, nr. 3, p. 6–7, nr. 4, p. 10.
- 55 Kudaba Č., Šidlauskas A. 1579–1979 Vilniaus universitetui 400 metų, *Akiračiai*, 1979, nr. 5, p. 4–7; Kelertienė V. Vilniaus universitetui 400 metų. Lituanisto kelias šiandieniniame Vilniaus universitete, *Akiračiai*, 1980, nr. 1, p. 4–6.; Karlonas P. Istorikai Vilniaus universiteto jubiliejui, *Akiračiai*, 1980, nr. 4, p. 6; Vasiliauskienė M. Vilniaus universitetui 400. Ten eina Lietuva, 1980, nr. 7, p. 16.
- 56 Rastenis V. Srautas per koštuvą, *Akiračiai*, 1979, nr. 6.
- 57 H. Žemelio 1980 05 22 laiškas P. Petroniui, VDU ISC, f. 10.
- 58 P. Petronio 1980 08 13 laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, f. 10.
- 59 Mockūnas L. Tėviškės slenkstis, *Akiračiai*, 1995, nr. 8.
- 60 Genzelis B. A. J. Greimo mitologinė koncepcija, *Akiračiai*, 1981, nr. 1, p. 10–11.
- 61 Z. V. Rekašius 1976 10 28 laiškas A. Štromui, VDU ISC, f. 12, ap. 1–4, b. 357.
- 62 H. Žemelis. Vieno pasikalbėjimo išpūdžiai. 1970 03 12, VDU ISC, f. 10.
- 63 Ten pat.
- 64 Apie užsienio laikraščių ir žurnalų užsakyimą, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 302, l. 49, b. 299, l. 241–245, b. 303, l. 105.
- 65 Vėlavičienė S. *Išeivijos spauda Lietuvoje per penketą sovietinio draudimo dešimtmečių*, p. 196–197.
- 66 S. Vėlavičienės 2008 10 02 laiškas D. Dapkutei.
- 67 Vėlavičienė S. *Išeivijos spauda Lietuvoje per penketą sovietinio draudimo dešimtmečių*, p. 198–199.
- 68 *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 323, l. 46. Kopijos iš L. Mockūno asmeninio archyvo.
- 69 [A. Balsys] Nacionalistinės lietuvių emigracijos diferenciacija ir krizės gilėjimas, *Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje. Socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 348.
- 70 Ten pat, p. 348–349.
- 71 Ten pat, p. 348.
- 72 Replika prie replikos. Katilas puodą išprausė, *Gimtasis kraštas*, 1975, lapkr. 6, nr. 45.
- 73 Keraitis A., Šileikis L. Kur nuves šitas kelias? *Gimtasis kraštas*, 1972, nr. 21.
- 74 Lietuvos išeivijos nacionalistinių organizacijų ardomoji veikla, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 367, l. 12–14.
- 75 Pagrindiniai emigrantų leidiniai, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 370, l. 7–14; Pažyma apie redaktorius ir aktyvius bendradarbius emigrantų reakcinių laikraščių ir žurnalų, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 377, l. 1–47.
- 76 Pagrindiniai emigrantų leidiniai, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 370, l. 13; Išeivijos lietuvių organizacijų, laikraščių redakcijų darbuotojų, radijo laidų lietuvių kalba sąrašai (1973–1989), *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 349, l. 15, 20.
- 77 Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė. Slaptasis karas 1954–1991 metais, *Darbai ir dienos*, 2000, nr. 21, p. 252, 266.
- 78 Vienuolika klausimų akiratininkams. Į Jolantos ir Leonido Donskių klausimus atsako Liūtas Mockūnas, *Akiračiai*, 1999, nr. 5, p. 12.
- 79 Starkauskas J. Adamkus – pagerintas Brazauskas? *Dienovidis*, 1997, geg. 9.
- 80 Streikus A. *Sovietų režimo pastangos sužlugdyti Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimą*, p. 66–67.
- 81 Rekašius Z. Ir aš, pasirodo, buvau KGB agentas, *Akiračiai*, 2000, nr. 5, p. 16, 15; Anušauskas A. Dar kartą apie iliustracijas, *Akiračiai*, 2000, nr. 7, p. 16; Rekašius Z. Kiek „agentų“ telpa po viena KGB „kepure“? *Akiračiai*, 2000, nr. 7, p. 16.

- 82 Rekašius Z. Ta šventoji ir neklaidingoji KGB teisybė, *Kauno diena*, 1997, birž. 27.
- 83 LTSR KGB 1986 m. rugsėjo 25 d. pažyma apie darbą su Santara-Šviesa, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 323, l. 64.
- 84 Išeivija buvo vienas svarbesnių KGB taikinių. Deimantės Dokšaitės 2008 vasario mėn. interviu su Arvydu Anušausku. www.lietuviams.com.
- 85 Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė. Slaptasis karas 1954–1991 metais, p. 265–268; Juodis D. KGB veikla prieš išeiviją tautinio atgimimo metais (1988–1991), *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. (20); Juodis D. KGB ir „Santara-Šviesa“. Insinuacijos ir archyviniai faktai, *Akiračiai*, 2008, nr. 8, p. 15–16.

Daiva DAPKUTĖ

AKIRAČIAI AND SOVIET-OCCUPIED LITHUANIA

In addition to persistent efforts in various international forums to remind the world of the Soviet occupation of the Baltic countries, the diaspora of those nations sought other methods of political activity as well. Some Lithuanian émigrés ventured, in their anti-Soviet endeavors, to make use of the opportunities provided by the politics of detente and the opening up of cultural relations without changing their essential outlook and main aim of restoring Lithuanian independence.

In this spirit the monthly *Akiračiai* devoted much attention to the problems of Soviet-occupied Lithuania. Besides speaking up for relations between the diaspora and Lithuania itself and arguing with conservative diaspora elements, *Akiračiai* went a step further—it sought by all legal means possible to break through the Iron Curtain, to enter into contact with Lithuanians in the home country, especially those in the creative and scholarly community, and through such contacts to promote Western ideas of freedom and tolerance.

In establishing these relations with Lithuania's cultural workers people in the diaspora inevitably had to face the *Tėviškė* Society for Cultural Relations with Lithuanians Abroad and to endure the attention of the KGB. Thus this article aims, first, to analyze closely the efforts of the *Akiračiai* group to penetrate the Iron Curtain; their discussions with the *Tėviškė* Society; and their attempts to obtain articles from, and interviews with, representatives of Soviet-occupied Lithuania. Second, it aims to describe the position and tactics of *Akiračiai* in this political game. Finally, it attempts to support the conclusion that in cleverly handling the discussion and in selecting topics of mutual interest, the monthly *Akiračiai* managed to sustain in its pages a rather well-disguised anti-Soviet propaganda effort and to nurture direct ties with scholars and creators of culture in Lithuania so that these ties gradually slipped out of the hands of the *Tėviškė* Society.